

ATATÜRK DÖNEMİNDE «HUKUK DEVLETİ» (*)

Yazan :
Prof. Dr. ÖZKAN TIKVEŞ
D. E. Ü. Hukuk Fakültesi
Öğretim Üyesi

GİRİŞ

I. İncelemenin Konusu

Ülkemizde «Hukuk Devleti»nin kurulması, kesintisiz işlemesi ve gelişmesi (bâzı dönemler dışında) çeşitli sebeplerle arzu edilen düzeyde olmamıştır. Bunun başlıca nedeni, siyasi rejimin ve buna bağlı olarak diğer siyasi müesseselerin (12 eylül 1980 tarihinden önceki dönemde) bir türlü arzu edilen istikrara kavuşmamış olmasında aranmalıdır.

Sunulan bu inceleme, Atatürk'ün «hukuk devleti» (ve demokrasi) anlayışını tahlil etmek için hazırlanmıştır. Bu yazı, Demokrasi'yi gerçekleştirmek uğuruna günümüze kadar süregelen gayretlerin ilim alanında O'nun 100. Doğum Yılı için hazırlanmış küçük ve mütevazı bir örneğini teşkil edebilirse gayesine varmış olacaktır.

II. İnceleme Plânı ve Yöntemi

Bu çalışmada, Atatürk'ün devlet ve demokrasi hakkında benimsediği esasların daha iyi anlaşılması için sunulan bilgilerin bütünleyicisi olarak O'nun dönemindeki anayasa hareketlerine yer ayrılmıştır. Zira, O'nun yaşadığı yıllarda uygulanmış olan iki anayasayı araştırıp incelemeden, kurulan yeni Devlet'in dayandığı esasları ve demokrasi ilkelerini açıklamak mümkün değildir.

(*) KISALTMALAR :

c. : Cilt

HTBD : Harp Tarihi Belgeleri Dergisi

m. : Madde

Nutuk : Kemâl ATATÜRK, c. I-III (1960 baskısı), Ankara.

s. : Sayfa

Bu durum, gözönünde bulundurularak, incelenen hususlar iki iki ana grupta toplanmıştır :

— 1921 tarihli Anayasa döneminde «Hukuk Devleti»'nin Gelişimi,

— 1924 tarihli Anayasa döneminde «Hukuk Devleti»'nin Gelişimi.

İşte, çalışmamız bu ayırma uygun olarak esas itibariyle iki bölümden oluşmaktadır.

Araştırmanın sonundaki «Sonuç» bölümünde incelenen konunun genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

I. YENİ TÜRK DEVLETİNİN KURULMASI VE 1921 TARİHLİ ANAYASA (TEŞKİLÂTI ESASİYE KANUNU) DÖNEMİNDE «HUKUK DEVLETİ»nin GELİŞİMİ

Devlet, bir milletin en büyük iktidarının (:egemenliğinin) teşkilatlanmasıdır. Ülke üzerindeki bu en yüksek iktidar, sürekli bir amaç günden toplum içinde Millet'in bütününe aittir. Zaten, iktidarın örgütlenmesi bir toplum hayatının vazgeçilmez koşuludur.

Mustafa Kemâl ATATÜRK, Anadolu'nun iç idaresini ve milli savunmasını Sivas Kongresinden sonra eline almıştır. Çünkü, bu kongrede ülke içindeki dağınık durumdaki Müdafai Hukuk Cemiyetleri «Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti» adını taşıyan tek bir cemiyet halinde toplandı. Mustafa Kemal bu cemiyetin seçtiği temsil heyetinin başına getirildi. Ayrıca, Batı cephesinde Yunanlılarla savaşan kuvvetlere Ali Fuat Paşa Kuvai Milliye Komutanı seçildi.

Son Osmanlı Mebuslar Meclisinin Anadolu'da, Erzurum ve Sivas kongrelerinde kabul edilen istiklâl esaslarını «Misakı Milli» adını verdiği bir program haline getirmesi üzerine İstanbul resmen işgal edildi. Mebuslar Meclisinin dağılması ve kapatılması temin edildi (16 Mart 1920). İşte, «Türkiye Büyük Millet Meclisi» bu olay üzerine Ankara'da 23 Nisan 1920'de Mustafa Kemal tarafından toplandı. Bu Meclis, halk tarafından seçilen mebuslarla İstanbul'dan kaçıp katılanlardan teşkil edildi. Meclis, Kurucu Meclis yetkilerini de haiz olduğunu kabul ederek yasama ve yürütme kudretini elinde topladı. Kendi üstünde hiçbir kuvvet bulunmadığını açıklayarak meclis başkanı olarak Mustafa Kemal Atatürk'ü ve TBMM adını taşıyan bir icra vekilleri heyeti (Bakanlar Kurulu) seçti. Meclis Başkanı, aynı zamanda hükümetin de reisi olacaktı. Böylece Saltanatın kaldırıldığı resmen açıklanmadan yeni Türk Devleti «Türkiye Cumhuriyeti» kurulmuş oldu.

Yeni Türk Devleti kurulurken yalnız otorite ikiliği değil, Anayasa ikiliği de vardı. Bir başka deyişle, Cumhuriyetin kurulması döneminde hem Osmanlı Devletinin Anayasası (Kanunu Esasi), hem de yeni Türk Devletinin Anayasası birlikte uygulanmıştır (1).

Türkiye Büyük Millet Meclisinin hükümetinin yabancı devletlerce Türkiye'nin tek temsilcisi olarak tanınması Lozan Andlaşmasının imzalanması ile mümkün olmuştur. Artık, bu tarihten itibaren gerek içte ve gerekse dışta Osmanlı Devleti fiilen ve hukuken sona ermiş, yerine yeni Türk devleti doğmuştur. Çünkü, Devlet kavramının anlamına uygun olarak içte ve dışta Devlete ait en yüksek iktidarın bu iki aşamasından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi kabul ettirmiş bulunuyordu.

Yeni Türk Devleti, bu arada (20 Ocak 1921) Devlet yetkilerinin kaynağını teşkil eden bir Anayasayı «geçici» kaydı ile kabul etmiş bulunuyordu.

1) 1921 Tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu döneminde Devlet ve Demokrasi Kavramlarındaki Gelişmeler :

20 Ocak 1921 tarihinde Meclisten çıkan yeni Türk Devletinin ilk anayasası «Teşkilatı Esasiye Kanunu» başlığını taşır. Meclisin, Milli hükümetin durumu ve yetkilerini açıklayan ilk kanundur (2).

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de açıldığına göre, bu Anayasanın Meclisten çıkarılabilmesi için dokuz ay kadar bir zamanın geçmesi gerekmiştir. Bu niçin böyle olmuştur?

Atatürk, dokuz aylık bir gecikmenin zarureti ve sebeplerini şu noktalarda toplamaktadır:

Meclisce teşkil edilen Anayasa Komisyonu (Kanunu Esasi Encümeni) dört ay kadar süre bir çalışmadan sonra bir kanun tasarısı hazırlamıştı. Sekiz maddelik bu kanun tasarısı «Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye» başlığını taşımakta ve uzunca bir gerekçe ile Meclise tevdi edilmişti. İşte, bu tasarı 18 Ağustos 1920 den itibaren ivedilik kararı ile Mecliste görüşülmeye başlandı.

(1) K. ATATÜRK, Nutuk, c. II, (1960 Baskısı), s. 561-563.

(2) Kabul Tarihi : 20.1.1921 (1337) Kanun) no: 85, Resmi Ceride : 7.2.1921 (1337)-1. Düstur, üçüncü tertip, c. I, s. 196-199 Osmanlı Devletinin Anayasası olan «Kanunu Esasi»nin yukarıdaki «Anayasa»nın esasları ile çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte olduğu ATATÜRK'ün 31.1.1921 tarihli yazısında belirtilmiştir. (Nutuk, c. II, s. 561'e bkz.)

Kanun tasarısının ilk maddesi, Büyük Millet Meclisinin yasama ve yürütme kudretlerini haiz olarak Devlet idaresini kendiliğinden ve bağımsız olarak eline aldığı, açıklıyordu. Şu var ki, Kanun Tasarısının gerekçesinde, bu durumun «geçici» olacağı belirtilmekteydi. Bu geçicilik gayesinin husulüne değin yani esir durumundaki Halife ve Padişahın kurtarılmasına kadar devam edecekti. Şu halde, kabul edilecek tedbirler «geçici»dir.

Bu kanun tasarısının maddeleri üzerindeki meclis görüşmeleri devam ederken 13 Eylül 1920 tarihinde Mustafa Kemal, «Büyük Millet Meclisi Reisi» sıfatıyla Bakanlar Kurlunun çalışma programını Meclise getirmiştir. Bu program altı gün sonra, 18 Eylül 1920 günkü birleşimde okunmuş ve dört ay kadar sonra ilk Anayasa Programdaki esaslara uygun olarak Meclisçe kararlaştırılmıştır.

Şu halde, Cumhuriyetin ilânından sonra da bir süre yürürlükte kalan 20 Ocak 1921 tarihli «Teşkilatı Esasiye Kanunu» aslında Atatürk tarafından hazırlanmıştır.

Anayasanın bu şekilde hazırlanıp yürürlüğe girmesinden sonra dahi ülke üzerinde Osmanlı Devleti ve onun hükümetinin icraatı devam etmektedir. Lâkin bu iktidarın kuvveti zayıflamış ve etki alanı daralmıştır.

Bu arada, İstanbul Hükümeti, «Büyük Millet Meclisi Hükümeti» ne karşı Anadolu'da «Kurucu Meclis» teşkili için çalışmaya başlamıştır. Bu meclis toplanınca başına saray geçecek ve Sabri Efendi adında biri Başbakan olacaktı. Böylece Ankara Hükümetinin meşru olmadığı ilân edilerek İngiltere'nin aracılığıyla bir hükümetin kurulması tasarlanıyordu (3).

Sevr Andlaşmasının Ankara'daki Büyük Millet Meclisi tarafından reddedilmesi üzerine işgalci devletler yeni bir konferans (Londra Konferansı) tertiplemeyi düşünmüşler ve buna Hem İstanbul Hükümetini hem de Ankara Hükümetini çağırılmışlardır. Bu durumdan anlaşılacağı üzere gerek içte ve gerekse dışta ikili bir otoritenin mevcudiyeti devam etmekteydi. İşte «Teşkilatı Esasiye Kanunu» bu koşullar altında hazırlanmıştır.

Yeni Türk Devletinin bu ilk Anayasası, 23 esas ve bir ayrı maddede olmak üzere 24 maddelik bir kanundur (4).

Anayasanın birinci maddesinde, «egemenlik kayıtsız şartsız milletindir» ilkesi yer almıştı.

(3) «Kurucu Meclis» teşkili konusundaki 1520 nolu belgenin orijinal metni için bkz. HTBD., Mart 1974, s. 70

(4) Düstur, Üçüncü tertip, c. I s, 196-199

Anayasanın diğer hükümlerine göre, kendi mukadderatını kendisinin tayin etmesi milletin hakkıdır.

Yürütme kudreti ve yasama yetkisi, Büyük Millet Meclisine aittir.

Anayasanın bu hükümlerinden anlaşılacağı üzere, Türkiye Devleti ve Hükümetinin Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunması öngörülmüştür. Üçüncü madde gereğince Hükümet «Büyük Millet Meclisi Hükümeti» adını taşır.

Büyük Millet Meclisi üyeleri, illerde oturanlarca seçilirler. Meclis her yıl 1 Kasım günü davetsiz olarak toplanır.

Görülüyor ki, 1921 tarihli bu kanun, Büyük Millet Meclisi iktidarının ilk Anayasal temeli olmuştur.

Şu husus açıktır ki, bu kanun «geçici» karakterdeydi. İki bölümden meydana gelen bu Anayasanın ilk bölümünde Türk Devletinin yeni Anayasa Hukukunun esasları açıklanmakta, ikinci bölüm ise, idarenin yeniden düzenlenmesine ayrılmıştır. Şu var ki, Anayasanın onuncu maddesinden başlayan bu ikinci kısmı uygulanmış değildir. Çünkü, bu anayasa kurallarının uygulama şekillerini gösteren kanunlar çıkarılmamıştır.

İlk Anayasanın asıl önemli kurallarını teşkil eden birinci bölümü (madde 1-3 ve madde 7-9) ise uygulanabilmiştir.

Yeni Devletin bu ilk anayasası, Osmanlı Devletinin Anayasası olan 1876 tarihli Kanunu Esasinin durumuna hiç dokunmamıştır.

Fakat, Kanun-ı Esasi'nin yani Osmanlı Devleti Anayasasının «Teşkilatı Esasiye Kanunu»nun esasları ile çelişmeyen hükümlerinin eskiden olduğu gibi yürürlükte olduğu ATATÜRK'ün bir yazısında belirtilmiştir (5).

Bundanda anlaşılacağı üzere, İstanbul Hükümeti ile aradaki bütün köprülerin havaya uçurulmaması tercih edilmiştir. Zaten, Anayasanın biraz yukarıda sözü geçen üçüncü maddesinde Yürütme organına «Türk Hükümeti» veya bu anlama gelebilecek başka bir isim değil, «Büyük Millet Meclisi Hükümeti» denilmesinin sebebi buydu (6).

(5) Bkz. İstanbul'da (Sadrazam) Tevfik Paşa'ya gönderilen 31.1.1921 tarihli yazı (Nutuk, c. II, s. 561).

(6) Pritsch, Die Türkische Verfassung vom. 20 April 1924: Mitteilungen des Seminars Für orientalistischen Sprachen, (1925).

Anayasa, Büyük Millet Meclisi ile Hilafet ve Saltanat arasındaki ilişkileri de düzenlenmiş değildi.

Halbuki, Osmanlı Devletinin fiilen ve hukuken ortadan kaldırıldığı tarih olan 1922 tarihinden sonraki yasama tasarruflarında «Büyük Millet Meclisinin «Milletin tek ve gerçek temsilcisi» olduğu açıklanacaktı. Aynı esas, Cumhuriyetin ikinci Anayasa olan 1924 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun 4 üncü maddesinde veciz bir ifade ile yer almıştır «Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milletin yegane ve haki-ki mümessili»dir.

Yeni Türk Devletinin bu ilk Anayasasında «Cumhuriyet» veya bununla eşanlama gelebilecek bir terim kullanılmamıştı. Bununla birlikte, Anayasa hazırlıklarına esas teşkil eden Mustafa Kemal'in Büyük Meclisinde okunan önergelerinden de anlaşılacağı üzere getirilen rejim Cumhuriyetti. Atatürk, 1920 yılında kurmuş olduğu ilk hükümetten beri Cumhuriyet rejiminin getirilmiş bulunduğunu belirtmiştir. Atatürk demiştir ki: Büyük Millet Meclisi hükümeti, «Millî egemenlik esasına dayanan halk hükümeti» niteliğinde olduğu için aslında Cumhuriyet daha ilk hükümetle birlikte kurulmuştur (7). Lâkin resmen Cumhuriyet ilan etmek ve Devlet Başkanlığını «Cumhurbaşkanlığı» haline getirmek için 29 Ekim 1923 tarihine kadar beklenmiştir.

O tarihte yapılan bir değişiklikle Anayasanın devlet şeklini tesbit eden ilk maddesinin sonuna şu cümle eklenmiştir: «Türkiye Devletinin şekli hükümeti Cumhuriyettir».

Atatürk, tarafından bir gece önce hazırlanan bu Anayasa değişikliği Mecliste «Yaşasın Cumhuriyet» sesleri ve alkışlarla kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanlığına oybirliğiyle Gazi Mustafa Kemal Paşa seçilmişti.

Gözden kaçmaması gereken husus şudur: Anayasayı değiştirmek suretiyle Cumhuriyeti resmen ilan eden bu kanun Anayasanın bazı maddelerini açıklayarak değiştirilmesine dair Kanun başlığını taşımaktadır. Demek ki, aslında varolan bir rejim yani (Cumhuriyet) anayasa değiştirilmek suretiyle açıklanmış olmaktadır.

Nitekim, Atatürk Cumhurbaşkanı sıfatıyla Mecliste yaptığı konuşmada bu Anayasa değişikliğinin kabulü ile Türkiye Devletinin bütün Dünyanın bildiği veya bilmesi gereken niteliğinin «Cumhuriyet» olarak belirtildiğini beyan etmiştir (8).

(7) 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri (Derleyen : Gözübüyük-Sezgin), Ankara 1957, s. XII-XVI.

(8) Nutuk, C. II, İstanbul 1960 s. 813

Böylece, Türkiye'de dört yıllık bir mücadeleden sonra resmen Cumhuriyet ilan edilmiş bulunmaktaydı. Meclisçe Cumhuriyet kararı, 29/30 Ekim 1923 gecesi saat 20.30 da verildi. Onbeş dakika sonra Atatürk ilk Cumhurbaşkanı seçildi.

Bu olaylardan sonra artık hilâfetin kaldırılması zamanı da gelmişti. Nitekim, 3 Mart 1924'de Meclisçe çıkarılan kanunla halifelik kaldırılmış ve Osmanlı Hanedanının yurt dışına çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine son halife Abdülmecit Efendi, 5 Mart Sabahı beraberindekilerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti topraklarından çıkarılmıştır (9).

Halifeliği kaldıran kanunla, bütün okullar (medreseler dahil) Maarif Vekaletine bağlandı. Kısa bir süre sonra (8 Nisan 1924) de çıkarılan kanunla «şeriye mahkemeleri»de kaldırıldı. Aynı yıl, yargı örgütüyle ilgili olarak yapılan yeni kanunlarla adliyenin yenileştirilmesine gidildi.

Böylelikle iki yönlü yarar sağlandı.

Bir yandan devlet örgütünün belkemiği olan yargı organı laikleştirildi, diğer yandan hazırlanması düşünülen modern kanunlar için uygun ortam yaratılmış oldu.

Buraya kadar ana hatlarını belirttiğimiz çeşitli hukuk metinleri içerisinde yer almış bulunan anayasal kuralları biraraya getirecek yani bir anayasanın yapılması kesin bir ihtiyaç haline gelmiştir. İşte bunun üzerine 1924 yılında kabul edilecek, olan yeni Anayasanın hazırlıklarına girişildi. Bu anayasadan biraz aşağıda söz edeceğiz.

Görülüyor ki, bu dönem içinde, hem Osmanlı Devletinin Anayasası (Kanunu Esasi), hem de yeni Türk Devletinin Anayasası birlikte uygulanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin yabancı devletlerce Türkiye'nin tek temsilcisi olarak tanınması Lozan Andlaşmasının imzalanması ile mümkün olmuştur. Artık, bu tarihten itibaren gerek içte ve gerekse dışta Osmanlı Devleti fiilen ve hukuken sona ermiş, yerine Türk Devleti doğmuştur. Çünkü, Devlet kavramının anlamını incelerken de gördüğümüz gibi, içte ve dışta Devlete ait en yüksek iktidarın bi iki aşamadan sonra Türkiye Büyük Meclisi kabul ettirilmiş bulunuyordu. Şimdi 1924 Anayasası ve bu Anayasa dönemindeki siyasal gelişmeleri kısaca değerlendirelim.

(9) Nutuk (1960 baskısı); s. 438; Enver Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965), İstanbul 1972, s. 143

II. 1924 TARİHLİ ANAYASA (TEŞKİLÂTI ESASİYE KANUNU) DÖNEMİNDE «HUKUK DEVLETİ»'NİN GELİŞİMİ

1923'te yeniden seçilen Büyük Millet Meclisinde yeni bir anayasa yapılmasının gerektiği kanaati hakimdi. 1921 de kabul edilmiş olan Anayasa ve bununla ilgili diğer hukuk metinlerinin bir araya getirilmek suretiyle bir Anayasa içinde toplanması isteniyordu. Böylece, yeni Anayasanın yeni Türk Devletinin kendi siyasi tecrübesine dayanacağı belliydi.

Bu anayasayı hazırlamış olan Anayasa Komisyonunun (Teşkilât-ı Esasiye Encümeni) nin. Büyük Millet Meclisince getirdiği rapordan anlıyoruz ki, anayasanın yapılması için bir kurucu meclis teşkiline lüzum görülmemiştir.

Bu anayasa ile Osmanlı Devletinin Anayasası (Kanunu Esasi) ve yeni Türk Devletinin ilk anayasası, bunun ekleri ve bütün değişiklikleri kaldırılmıştır (m. 104). Lakin, Yeni Türk Devletinin ilk anayasasından birçok hükümler alınmıştı. «Türkiye Devletinin şekli hükümeti Cumhuriyettir» esası, Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir» formülü ile yeni Anayasanın ilk maddesi olarak kararlaştırılmıştır. Bu maddenin değiştirilemeyeceği ise ayrı bir madde ile hükme bağlanmıştır (m. 102).

20 Nisan 1924 tarihinde Anayasa Tasarısının bütün maddeleri Büyük Millet Meclisince kabul edilmiştir. Anayasa, 9 Mayıs 1924'te yayınlanmıştır (10).

Bu anayasa, açık ve kolay anlaşılır bir şekilde düzenlenmişti. Kendi devrine göre, modern, basit ve anlaşılabilir bir türkçe ile kaleme alınmıştı. Kullanılan hukuk terimleri ve kanun tekniği bakımından bu anayasa başarılıdır.

Anayasaya, bazı hükümleri bakımından Fransa'daki anayasa ve bununla yakından ilgili kanunlar modellik etmiştir. Bununla birlikte, yeni bir anayasa tipi yaratıldığı söylenebilir (11).

Bu anayasanın diğer bir özelliği ise şudur: 1876 Anayasasının bir kısım hükümleri aynen veya benzer formüllerle alınmış bulunuyordu. Osmanlı Anayasasının 12'inci maddesi ile yeni anayasanın 77'inci maddesi buna örnek teşkil eder. Yine aynı anayasanın 14 üncü maddesi ile yeni Anayasanın 82. maddesi benzer hükümler taşımaktaydı. Bundan başka, Osmanlı Anayasasının bazı kurumları (Şûrayı Devlet ve Yüksek Mahkemeler) yeni anayasada da yer almıştı.

(10) Kabul tarihi : 20.4.1924 (1340). Kanun no: 491, Resmî Ceride, 24.5.1341 (1924)- 71; Düstur, üçüncü tertip, c. V, s. 1019-1030.

1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu: (Anayasa) dağınık durumdaki anayasal metinleri düzenleyecek Cumhuriyeti yalnız «hükümet» şekli değil, aynı zamanda Devlet şekli halinde açıklayan (m. 1) bir esas getirdi. Anayasanın ilk maddesindeki ifadeye göre Türkiye Cumhuriyeti «tek devlet» bünyesinde kurulmuş oluyordu. Bu ilk maddede «Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir» denilmiştir.

Bu temel ilkenin değişmezliği Anayasa ile güvence altına alınmıştır.

Cumhuriyet ilkesi gereğinde devletimizin siyasi teşkilâtını oluşturan bütün organlar «seçim» esasına dayanarak kurulurlar. Yasama organı, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu böyle kurulmaktadır. Seçimlere yenilenirler.

1924 Anayasası, «meclis hükümeti» ile «parlâmenter Hükümet» arası bir sistem kabul etmişti. Çünkü, Bakanlar kurulunun, parlâmento karşısında siyasi sorumluluğunu getirmişti. Lâkin,, kuvvetli parti disiplini nedeniyle bu sorumluluk ilkesi işleyememiştir.

1924 yılından 1960 yılına kadar Türkiye Cumhuriyetinin devlet hayatını düzenlemiş olan bu Anayasa'nın genel esaslarını şöyle özetlemek mümkündür.

1924 Anayasası Cumhuriyet devlet ilkesine dayanır ve ATATÜRK'ün fikirlerinden esinlenerek hazırlanmıştır.

Anayasa, devlet mekanizmasının temel direği olarak Türkiye Büyük Millet Meclisini kurmuştur. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ilan etmiş ve Türk Milletini ancak TBMM nin temsil edeceği açıklanmıştır. Millet adına egemenliğin onun kullanacağı belirtilmiştir.

Anayasa bununla da yetinmemiş, yasama ve yürütme yetkilerinin Büyük Millet Meclisinde, toplandığını ifade etmiştir.

1924 Anayasası, ATATÜRK döneminde kesintisiz olarak yürürlükte kalmıştır Bu süre içinde beş kez değiştirilmiştir.

Devletin esaslarına uygun 104 maddelik bu yeni kısa Anayasa, demokratik, lâik ve inklâpçı gelişmelere uygun olarak değişikliklere uğramıştır. Bununla birlikte, 1924 Anayasası da önceki Anayasa yani 1921 Anayasası gibi parlamenterizmi değil, kuvvetler karışımına dayanan meclis hükümlerini muhafaza etmişti.

(11) Pritsch, age., s. 200.

1924 Anayasasında, 1923 ve 1937 yıllarında yapılan değişiklikler, şüphesiz ATATÜRK İnkılaplarının niteliğini hukuk bakımından güvence altına aldığı için en önemlisidir. Bu değişikliklerde devletin temeli «lâiklik» esasına oturtulmuştur. Atatürk, bu ilkenin Anayasa'ya girmesini ve böylece din ve devlet işlerinin birbirinden tamamen ayrılmasını zorunlu görmüştü. «Lâiklik» ilkesi, aynı zamanda «demokratik» devletin bir gereği olarak Anayasa'ya konulmuştur.

ATATÜRK İnkılaplarının uygulanışı yönünden Anayasa'da bir başka önemli değişiklik, 1934'te olmuştur. Bundan sonra, kadınların da parlamentoya üye olarak katılmaları sağlanmıştır. Böylece, milletvekili seçilme hakkı, tıpkı erkekler gibi kadınlara da tanınmıştır.

1924 tarihli «Teşkilat-ı Esasiye Kanunu», öncekinden daha «inkılapçı» bir anayasa olmuştur. Hattâ, bu ilkeye yer veren ilk Anayasamızdır.

Bu Anayasanın ilk şeklinde Devletin resmî dini olarak «İslâm dini» gösterilmiştir (12).

Fakat aradan dört yıl geçtikten sonra (9.4.1928'de) bu hüküm kaldırılmıştır. Bu laikliğin kabulü demektir.

Daha sonraları (5.2.1937'de) yapılan değişiklik sırasında (13) aynı Anayasa'da Devletin nitelikleri şu cümle ile belirtilmiştir.

«Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçidir».

İşte, Atatürk Döneminde yapılan ikinci anayasanın «Hukuk Devleti» açısından ana çizgileri ve başlıca değişiklikleri böylece özetleyebiliriz.

S O N U Ç

Atatürk'ün «Hukuk Devleti» anlayışı konusundaki araştırmalarımızı ve buna dayanan incelemelerimizde vardığımız «sonuç» özet olarak şu şekilde sunulabilir :

ATATÜRK'e göre, DEVLET HAYATINDA - DEMOKRASİ'de ve SİYASET'te ön planda gelen değer HAK'tır. HAK, kişiler için olduğu gibi, milletler için de temelli bir varlık güvencesidir. Bilindiği gibi, hak kelimesinin çoğulu HUKUK'tur.

(12) Madde 2.

(13) 5.2.1937 tarih ve 3115 sayılı kanun, Resmî Ceride, 13.2.1937-3533; Düstur, üçüncü tertip, c. XVIII,s. 38.

Şu halde, Atatürk, «Hukuka bağlı Devlet (ve hükümet)» Fikrini prensip ittihaz etmiştir. Kişiler arasındaki ilişkilerde HAKKA DAYANILMADIĞI ZAMAN kargaşa hüküm sürer. O halde, Atatürk prensiplerine uygun fert ve toplum olmanın ilk şartı «hak» (ve hukuk) kavramına saygıdır. Kuvvet, hakka dayanırsa meşrudur.

Devletlerarası ilişkilerde de ortak bir HAK kavramı benimsenmezse milletlerarası politikada kargaşa hüküm sürer.

ATATÜRK, milletlerarası politikada bir Devletin hak sahibi olması, hakkının korunabilmesi için bünyece kuvvetli bir devlet olması gerektiğine inanır. Dış politikada, KUVVETİ HAKKIN KOŞULU OLARAK KABUL EDER. FAKAT HAKKIN KUVVETTEN ÜSTÜN OLDUĞUNA DA İNANIR.

ATATÜRK, yeni Türk Devleti (Türkiye Cumhuriyeti)'nin kuruluşunda olduğu gibi, bu devletin bağımsızlığını yabancı devletlere tanıtmada dayanılacak temellerin HAK ve KUVVET olduğuna inanır. Lakin, bu yeterli değildir. Bir milletin millî davalarını savumasında yalnız haklı ve kuvvetli olması yetmez. Bundan başka kuvvetli ve haklı bir milletin muhakkak m e d e n i (u y g a r) olmasını da gerekli buluyordu.

ATATÜRK, Türk Milletinin emsalsiz zenginlikteki tarihini inceleyerek, bu asil milletin uygar niteliklere sahip bulunduğuna inanıyordu. Böyle bir inançla gerçekleştirdiği inkılâp hareketleri sonucu olarak TÜRK MİLLETİ özlemleri ve yaşayışı ile uygar toplumlara denk bir düzeye erişmiştir.

Türkiyemizin ATATÜRK devri tarihi, demokratikleşme hareketleri için güçlü hazırlıklarla doludur.

Millî hâkimiyete dayanan yeni bir Devlet'in kurulması ancak Kurtuluş Savaşı ile gerçekleşebilmiştir. Böylelikle Millî Misak sınırları içinde millî iradeye dayanan bağımsız bir vatan ve demokratik bir devlet (Cumhuriyet) kurma hakkı kullanılmıştır.

1920 yılında teşkil edilen BÜYÜK MİLLET MECLİSİ, millî temsili ve millî hâkimiyeti temel olarak benimseyen iki anayasayı kabul etmiştir. Bu iki anayasanın başlıca amacı «Cumhuriyet rejimini»ni teminat altına almaktır. Zira ATATÜRK'ün ifade ettiği gibi «DEMOKRASİ İLKESİNİN EN MUASSIR VE MANTIKİ TATBİKATINI SAĞLIYAN HÜKÜMET ŞEKLİ CUMHURİYETTİR».

Görülüyor ki, Atatürk'ün Devlet ve Demokrasi anlayışı, O'nun döneminde yürürlüğe konuldu ve Türkiye'de en uzun süre (kesintisiz) otuz altı yıl (1924-1960) uygulanmış olan Anayasa'nın ilk maddesin-

deki esasa dayanmaktadır. Bu temel ilke, Türkiye Devletinin (demokratik) bir Cumhuriyet olmasını zorunlu duruma getirmiştir. Belirtilen ilkeyi oluşturan ögelerin başında ise «Hukuk Devleti» veya «Hukuka Bağlı Devlet» anlayışı bulunmaktadır.